ШЕРИКЧИЛИК МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ИЖТИМОИЙ МУҲОФАЗАДА ТУТГАН ЎРНИ

М.Мамажонов, М.Ҳабибуллаева

Мақолада ижтимоий шерикчилик тушунчасининг моҳияти, юзага келиш омиллари, турли кўринишлари, ўрганилиши, ижтимоий муносабатлар тизимидаги ўрни мухтасар ёритилган. Ўзбекистонда мустақиллик йилларидан шаклланган ижтимоий шерикчиликнинг ўзига хослиги, амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларнинг муваффақиятини таъминлашдаги роли кўрсатиб берилган.

***Калит сўзлар**: ижтимоий шерикчилик, ёлланма ишчилар, ижтимоий муҳофаза, меҳнат муносабатлари, ижтимоий тизим.*

В статье сжато освещены суть понятия "социальное партнерство", факторы его возникновения, история изучения и различные типы, место в системе социальных отношений. Показано своеобразие социального партнерства в Узбекистане, где оно начало складываться с приобретением независимости, и его роль в проводимых социально-политических и экономических преобразованиях.

***Ключевые слова**: социальное партнерство, наёмный рабочий, социальная защита, трудовые отношения, социальная система.*

The article briefly highlights the essence of the concept of «social partnership», factors of its origin, history and study of different types, in the system of social relations. Displaying originality of social partnership in Uzbekistan, where it began to take shape with the acquisition of independence and its role in the ongoing socio-political and economic reforms.

***Key words:** social partnership, working wage, social protection, labor relations, social system.*

Мустақиллика эришилгандан кейин Ўзбекистон аввалги маъмурий-буйруқбозлик иқтисодиётидан воз кечиб, хўжалик юритишнинг бозор усулларига таянувчи ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига изчил ўтиш жараёнини амалга оширди ва такомиллаштириб бормоқда. Шу муносабат билан мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётида чуқур ўзгаришлар юз бермоқда.

Таъкидлаганимиздек, ижтимоий меҳнат соҳасида ҳам чуқур ўзгаришлар бўлиб, улар кўп жиҳатдан миллий иқтисодиётнинг аҳволини белгилаб, ривожланиш истиқболларига йўл очиб бермоқда. Шаклланаётган янги ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар бандлик, ижтимоий ҳимоя, меҳнатга қизиқтириш, меҳнат унумдорлиги, иш ҳақи ва бошқа муаммоларга сифат жиҳатдан янгича ёндашувлардан фойдаланиш заруриятини, янги-янги талабларни қўймоқда. Меҳнат бозори субъектлари: ёлланма ходимлар, иш берувчилар ва давлат ўртасидаги муносабатлар соҳаси ҳам бундан истисно эмас.

Жамиятдаги ижтимоий барқарорлик ва иқтисодиётдаги ўсиш, аввало, ходимлар, ишлаб чиқа-

риш воситалари эгалари ўртасидаги муносабатларнинг характерига боғлиқ бўлади. Мустабид тузум давридаги дабдабали манфаатлар тизими (умумхалқ, жамоавий, шахсий), гўёки антагонистик зиддиятларга эга бўлмаган ва бутун жамият бахт-саодати йўлидаги социалистик меҳнат ғояси ўрнига тадбиркорлар ва ёлланиб ишловчилар манфаатларининг ижтимоий келишуви муносабатларининг янги тизими шаклланди. Муносабатларнинг бу тизими **ижтимоий шерикчилик мафкурасида** мужассамлашиб, бу ижтимоий иқтисодиётнинг энг муҳим жиҳатларидан ҳисобланади.

Ижтимоий шерикчилик ижтимоий тизимдаги субъектларнинг самарали ҳамкорлигини таъминлаш учун манфаатларни келиштириш бўйича ижтимоий меҳнат соҳасидаги муносабатларнинг маданийлашган тизими сифатида намоён бўлади. Шерикчилик муносабатлари нафақат иш берувчилар ва ёлланма ишчилар ўртасида, балки нафақа таъминотини ташкил этиш бўйича авлодлар ўртасида ҳам амалга оширилади. Ўзбекистон учун ҳозирги босқичда ижтимоий ҳамкорлик тизимининг муаммолари ва ривожланишини таҳлил этиш мамлакатдаги ижтимоий барқарорликка ижобий таъсир этувчи омил сифатидагина эмас, балки иқтисодиётнинг барқарор ривожланишининг ҳам энг муҳим шарти сифатида алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда демократик фуқаролик жамиятининг шаклланиши шерикчилик муносабатлари тизимининг вужудга келиши ва ривожланиши жараёнининг тарихий хусусиятларини билишнинг, бу муҳим ишда чет мамлакатларнинг тажрибаларини ўрганиш ва таҳлил қилишнинг зарурлигини белгилайди ва долзарблигини оширади. Бу ижтимоий иқтисодиёт шаклланишининг мураккаб шароитларида турли ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги меҳнат муносабатларини тартибга солишга янгича ёндашувлар ва усуллар ишлаб чиқилишига, ҳамкорлик хулқ-атвори механизмининг, манфаатли томонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг бозор шаклларини яратишга, бунда жамият ривожланишининг узоқ муддатли истиқбол мақсадлари ва миллий хусусиятларини ҳисобга олишга имкон беради.

Ижтимоий шерикчилик индустриал жамият бағрида (XIX аср охири – XX аср бошида) ижтимоий тузумни инқилобий, зўравонлик билан ўзгартириш мафкурасига қарама-қарши ҳолда, ишчилар ва капиталистлар ўртасидаги ижтимоий зиддиятларни энг самарали ҳал этиш усули сифатида пайдо бўлди. Ижтимоий ҳамкорлик, ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчиликни зўрлик билан йўқотиш ва иқтисодиётда давлат бошқарувини ўрнатиш бўйича марксча-ленинча таълимотдан фарқли ҳолда, давлат бошқарув органлари ва касаба уюшмаларининг ўзаро ҳамкорлиги асосида ёлланма ишчилар ва иш берувчилар ўртасидаги музокаралар жараёнини тақозо этади. Бу жамиятнинг барқарор ривожланишига йўналтирилади. Бугунги кунда муҳтарам Президентимиз Ислом Каримов олиб бораётган хусусий мулкчилик сиёсати мамлакатимизни иқтисодий инқрозлардан беталофат олиб чиқишга асос бўлмоқда.

Турли ижтимоий гуруҳлар манфаатларининг келишуви асосида улар ўртасидаги низоларни бартараф этиш ва жамият тадрижий ривожланишининг долзарб муаммолари бир неча асрлар давомида кўплаб олимларнинг фикрини банд этиб келган. “Ижтимоий шериклик” воқелигининг турли жиҳатлари жуда кўп Ғарб файласуфлари асарларида ўз ифодасини топган. Жумладан, ижтимоий ҳаракат назариясининг ривожланишига немис социологи ва иқтисодчиси Макс Вебер салмоқли ҳисса қўшди. Унинг “Қадимги дунёнинг аграр тарихи”, “Хўжалик ва жамият” асарларида тушуниш концепцияси олға сурилиб, бунга кўра ижтимоий ҳаракат индивидуал қизиқишларни шарҳлаш орқали тушунтирилади. У шахс **ижтимоий ҳаракатининг тўрт асосий типини** ажратади: мақсадли оқилона, қадриятли оқилона, самарали ва анъанавий. Умум қабул қилган меъёрлар ва индивидуал қизиқишлар асосида фаолиятдаги субъектлар хулқ-атворини бу хилдаги эҳтимолли туркумлаштириш ижтимоий субъектларнинг ўзаро келишувларга эришиш муаммоларини ҳал этиш учун муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Инглиз иқтисодчиси А.Маршелл эса Ч.Дарвиннинг таълимотини ижтимоий муносабатларга ҳам қўллашга интилиб, бир томондан меҳнат, иккинчи томондан, капитал ўртасидаги муносабатларга катта аҳамият берди, ушбу икки категория ўртасидаги узвий ўзаро алоқадорликни кўрсатди. Ўзининг “Иқтисодий фан тамойиллари” номли машҳур асарида у, жумладан, шундай ёзади: “... умуман капитал ва умуман меҳнат миллий дивидендни (фойдани) ишлаб чиқаришда ўзаро алоқадор бўлади ва ўзларининг (энг юқори) унумдорлигига мос равишда ундан ўз даромадларини оладилар. Яъни ижтимоий ҳимояланадилар. Уларнинг ўзаро боғлиқлиги энг мустаҳкам даражада бўлади: капитал, яъни бойлик меҳнатсиз ўликдир, ишчи ҳам ўз хусусий ёки бошқа кимнингдир капиталисиз узоқ яшай олмайди”.

Бошқа бир инглиз социологи Т.Х.Маршал бироз кейинроқ, буржуйлар жамияти мумкин бўлган даражадаги тенглик ва адолат тизимида улкан ўрта синфга айланди, деб таъкидлайди.

Ижтимоий мулоқот муаммоларига нисбатан Питирим Сорокиннинг қарашлари ғоятда қизиқарлидир. У ижтимоий стратификация ва ижтимоий сафарбарлик назариясининг асосчиларидан бири ҳисобланади. Унинг фикрига кўра, ижтимоий ҳаётнинг барқарорлиги, асосан, икки омилга: мамлакат кўпчилик аҳолисининг турмуш даражаси ва турли ижтимоий гуруҳлар ўртасида даромадларнинг табақалашув даражасига боғлиқлигини кўрсатиб беради.

П.Сорокин томонидан ҳали ўтган асрнинг бошларидаёқ берилган ушбу хулосалар бизнинг давримизга ҳам бевосита алоқадордир. Ҳозирги шароитда кўпчилик, айниқса, ривожланган мамлакатлар аҳоли турмуш даражасини оширишга, қашшоқлик ва ишсизликни қисқартиришга, одамларни тўла қийматли озиқ-овқат ва уй-жой билан таъминлаш масалаларига жуда жиддий эътибор бериб келмоқдалар. Шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистонда ўтказилаётган ижтимоий сиёсат алоҳида эътиборга лойиқдир. Аҳолининг турмуш даражасини ошириб бориш мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг узоқ муддатга мўлжалланган устувор йўналиши ҳисобланади. Реал даромадларнинг йиллик ўсиб бориши 14-18% ни ташкил этади. 2014 йилнинг ўзида улар 21% га ўсди. Аҳолини уй-жой билан таъминлаш масаласи доимий равишда яхшиланиб бормоқда. Президентимиз ташаббуси билан мамлакатимизнинг барча вилоят, туман ва шаҳарларида ҳар бир оилани замонавий уй-жой билан таъминлаш мақсадида минглаб 6 сотих ер майдонига эга намунавий уйлар қурилиб, калитлари тантанали равишда уй эгаларига топширилмоқда. Бугунги кунда ёшларга уй-жой қуриш учун ипотека кредитлари ажратилмоқда, янги-янги “Камолот” ёшлар уйлари қурилиб, ёш оилаларга берилмоқда.

Агар Республика бўйича жон бошига тўғри келадиган уй-жой фондига назар ташласак, Хоразмда – 1 кишига 24 метр квадрат; Навоийда – 20,2, Сирдарёда – 15,8, Қорақалпоғистонда – 15,1, Бухорода – 15,0, Тошкентда – 14,8, Андижонда эса – 9,9 метр квадратга тўғри келади. Уй-жой фонди 2014 йилда 427,7 млн.кв. метрга кўпайиб, натижада аҳоли жон бошига уй-жой билан таъминланганлик даражаси 15,0 кв. метрга етди. Шаҳар уйларини газлаштириш даражаси 2014 йилнинг ўзида 691,6 км. ни ташкил этди. Фақат 2012 йилнинг ўзида аҳолига “ЎзДЭУ” қўшма корхонасининг 15,8 минг афтомабиллари сотилди. Чакана товар айланмаси таркибида ноозиқ-овқат товарлари улуши 39,3% ни ташкил этади. Мамлакатимиз мустақиллика эришгандан сўнг ривожланган мамлакатлар қаторига чиқиш, аҳолининг барқарор ижтимоий муҳофазасини амалга ошириш учун барча ресурсларни ишга солиб, илдамлик билан ривожланиб бормоқда. Саноатда, қишлоқ хўжалигида янги замонавий техника ва технологиялардан самарали фойдаланиб, мамлакатимиз иқтисодиёти мустаҳкамланмоқда.

П.Сорокиннинг фикрича, давлат ва ижтимоий тизим барқарорлигининг иккинчи муҳим шарти, бойлар ва камбағаллар ўртасидаги даромадларнинг табақалашуви даражасидир. Энг камбағал ва бой оилалар ўртасидаги даромадларнинг фарқларини тавсифловчи расмий статистика бу ҳақдаги маълумотларга унчалик бой эмас. Ушбу муаммо бўйича матбуотда эълон қилинган махсус илмий тадқиқотлар натижалари ҳам кўп эмас. Шунга қарамасдан, эътиборга олиш лозимки, бозор иқтисодиёти қонуний равишда турли ижтимоий гуруҳлар ва синфларнинг даромад даражаларида сезиларли тафовутларнинг вужудга келишига олиб келади. Масалан, кўпчилик ривожланган мамлакатларни 20% энг бой ва энг камбағал оилалар даромадидаги фарқ 10 бараварни ташкил этади.

Шу тариқа, агарда П.Сорокиннинг хулосаларидан келиб чиқилса, унда бизнинг мамлакатамизда ижтимоий ларзалар ва ижтимоий тузумнинг барқарорлигини бузувчи қандайдир жиддий сабаблар учун иқтисодий шарт-шароитлар йўқ. Бу аҳолимизнинг турмуш тарзида ўз ифодасини топган бўлиб, аҳоли турмуш даражасини мунтазам яхшилаб бориш бош стратегия ҳисобланади.

Юқорида баён этилган иқтисодий шарт-шароитлар билан бирга, давлат ва ижтимоий тузум барқарорлигининг психологик шарт-шароитлари ва маданий анъаналарини ҳам ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Тўла мустақиллик шароитида ривожланиш турли ижтимоий гуруҳлар ўртасида, аҳоли ва ҳокимият таркиблари ўртасида ўзаро тушуниш ва мустаҳкам ҳамкорлик вужудга келганини кўрсатади. Жамиятда бундай ҳолатнинг шаклланишида Ўзбекистон аҳолисининг турмуш тарзи ва анъаналарига боғлиқ тарихан шаклланган менталитет ҳам муҳим роль ўйнайди. Республика аҳолисининг асосий қисми барча иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни сабр-тоқат ва ўзаро фойдали ҳамкорликка интилиш асосида ҳал этишни афзал кўради. Аҳоли кўпчилик қисмининг бундай хулқ-атвори ижобий натижаларини бермоқда, Республикада ўтказилаётган ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий тизим ислоҳотларининг муваффақиятини таъминламоқда.

Кўп асрлик тараққиёт давомида жаҳон амалиётида ижтимоий **шерикчиликнинг турли моделлари ва типлари** шаклланди. Ушбу моделлар

ва типлар турли-туман белгилар бўйича туркумлаштирилади. Масалан, томонлар ўртасидаги жамоавий музокаралар олиб бориш даражасига боғлиқ равишда ижтимоий шерикчиликнинг уч асосий модели шаклланган.

Биринчи модель меҳнат муносабатларини тартибга солишга давлатнинг фаол аралашувини намоён этади. Бу модель Европа мамлакатларида, жумладан, Швеция, Бельгия ва бошқа мамлакатларда татбиқ этилган.

Иккинчи модель жамоавий шартномаларнинг фақат корхона даражасида тузилиши билан тавсифланади. Бунда тадбиркорлар уюшмаси ва умуммиллий касаба уюшмалари расман қатнашмайди. Улар меҳнат муносабатлари соҳасидаги давлат сиёсатини шакллантиришда, шерикчилик муносабатларига умумий ёндашувларни ишлаб чиқишда, қонунчилик асосларини тайёрлашда иштирок этадилар. Иккинчи модель АҚШ, Канада ва Японияда кенг қўлланади.

Учинчи модель ижтимоий шерикчиликнинг биринчи ва иккинчи моделлари ўртасидаги оралиқ модель ҳисобланади. У Германия, Буюк Британия, Австралия, Франция, Италия ва бошқа мамлакатларда тарқалган.

Ўзбекистонда иш берувчилар ва ёлланма ишчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларда асоссиз ҳар хилликларни бартараф этиш, томонлар ўртасидаги шериклик муносабатларини янада ривожлантириш мақсадида ижтимоий шерикчиликнинг биринчи моделига амал қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади. Ижтимоий шерикчилик механизмининг шаклланишида давлат иштирокининг кучайиши томонлар ваколати ва ролининг янада аниқроқ белгиланишига, вужудга келувчи жамоавий низолар ва ижтимоий келишмовчиликларни тартибга солишнинг кўпроқ самарали усуллари қўлланилишига ёрдам берган бўларди. Бунинг учун, масалан, Бельгиянинг тажрибасига кўра, республика даражасида уч томон: давлат таркиблари, касаба уюшмалари ва иш берувчилар уюшмасидан кенг миқдордаги вакиллар киритилган ҳолда меҳнат бўйича Миллий Кенгаш тузилса бўлади. Ушбу кенгаш ҳукуматнинг маслаҳат органи бўлиши ва у умуммиллий даражада меҳнат муносабатларига тегишли музокараларни олиб бориш ҳуқуқи билан таъминланиши лозим бўлади. Тармоқ даражасида эса ушбу масалаларни ҳукумат назорати остида тасдиқланувчи шу хилдаги комиссиялар ҳал этса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Адабиётлар:

1. Абдурахмонов К.Х. Управление трудовым потенциалом в условиях регулируемой рыночной экономики.- Т.: Меҳнат, 1991.- 388 с.

2. Абдурахмонов К.Х. Меҳнат иқтисоди ва социологияси.- Т., 2004.- 364 б.

3. Абдурахмонов К.Х. Образовательный комплекс Узбекистана и его влияние на развитие рынка труда.- Т., 2001.- 212 с.

4. Бойков В.П. Распределение доходов в рыночной экономике.- М., 1997.- 445 с.

5. Эсинова Н.И. Экономика труда и социально-трудовые отношения. Учебное пособие.- К.: Кондор, 2003.- 312 с.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Йиллик статистик тўплам.- Т., 2012.- 356 б.

Андижон давлат университети,
2015 йил 28 августда қабул қилинган
(Тақризчи: г.ф.н. А.Исаев)